

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ – ВАРНА

С УЧАСТИЕТО НА МУЗЕИТЕ
В ТОЛБУХИН И СИЛИСТРА

КНИГА XIII (XXVIII)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

AVEC LA PARTICIPATION DES MUSÉES
DE TOLBUHIN ET SILISTRA

TOME XIII (XXVIII)

1977

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО «ГЕОРГИ БАКАЛОВ» – ВАРНА

ЗА ИМЕНАТА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА КРЕПОСТ НА ДУНАВСКИЯ ОСТРОВ ПЪКУЮЛ ЛУЙ СОАРЕ

АЛЕКСАНДЪР КУЗЕВ

Остров Пъкуюл луй Соаре, на 18—20 км от Силистра надолу по течението на р. Дунав, доби известност в научната литература поради разкритата на това място ранносредновековна крепост с квадров градеж, който не се отличава от монументалните градежи в Плиска.¹ През втората половина на XIII и XIV в. в тази крепост е съществувало селище, в което са намерени многобройни български монети.² С това селище трябва да се свърже запазеният къс от крепостна стена с характерен за XIII—XIV в. градеж.³ Засега средновековните имена на крепостта и селището не са известни.

Заслужава внимание сегашното име на острова — Пъкуюл луй Соаре. Основната съставка на това име — Пъкуй, — произнасяна от местните жители на добруджанския бряг Пъкуй или Пекуй,⁴ е била наименование на още три дунавски острова. Във връзка с това трябва да се отбележи, че сега остров Пъкуюл луй Соаре започва на 2 км западно от с. Остров и се простира до хълма Дервент на добруджанския бряг. Общата дължина на острова е 6 км, като крепостта е разположена в североизточния му край (табл. I, 1).⁵ Според Географския речник на окръга Констанца, из-

¹ За тази крепост вж. P. Diaconu, D. Vîlceanu. Păciul lui Soare—cetatea bizantină, Bucureşti 1972, и посочената литература.

² За селището вж. П. Д и а к о н у. Крепостъ X—XV вв. в Пъкуюл луй Соаре в свете археологических исследований, Dacia V (1961), с. 499; R. P o p a. Păciul lui Soare. O aşezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV, Studii XVII/1 (1964), p. 107—115. За монетните находки вж. E. I s â c e s c u. Tezaurul de monede medievale de la Păciul lui Soare (jud. Ialomiţa), SCN V (1971), p. 345—348; I d e m. Un alt tezaur monetar găsit la Păciul lui Soare (jud. Constanţa), SCN VI (1975), p. 253—257; O. I l i e s c u. Monede medievale şi moderne descoperite la Păciul lui Soare în anii 1965—1974. — P. Diaconu, S. Baraschi. Păciul lui Soare — aşezarea medievală (secolele XIII—XV), vol. II, Bucureşti, 1977, p. 148—163; N. C o n o v i c i. Un trésor monétaire du XIVe siècle découvert à Păciul lui Soare, RESEE XIII/4 (1975), p. 599—605.

³ P. Diaconu. Cîteva consideraţii în legătură cu un zid medieval de la Păciul lui Soare, Buletinul monumentelor istorice, XLII/2 (1973), p. 33—36; R. P o p a. Pe marginea unor consideraţii privind «zidul medieval» de la Păciul lui Soare, Monumente istorice şi de artă, XLIII/2 (1974), p. 93—94.

⁴ P. Diaconu, D. Vîlceanu. Op. cit., p. 12, note 10.

⁵ I b i d e m, p. 12, fig. 3.

даден от Румънското географско дружество в края на миналия век, този остров е имал значително по-малки размери: дължина 2 км, ширина 200 м и площ 70 хектара. Формата му била продълговата, издута по средата, с посока югозапад — североизток.⁶ Югозападно от него в посока към Силистра, според същия речник, се намирили още три острова с името Пъкуй — *Rasciul Mare* (Големият Пъкуй), *Rasciul Mijlociu* (Средният Пъкуй) и *Rasciul Mic* (Малкият Пъкуй). Пъкуюл Маре, продълговат като крас-тавица, с дължина 1200 м, ширина 80 м и 80 хектара площ, е отделен от добруджанския бряг с плавателен ръкав на реката с ширина 300 м. Островът се уголемявал и се съединявал с разположените на север от него острови Пъкуюл Мийлоч (с дължина 1000 м, ширина 100 м и площ 40 хектара) и Пъкуюл Мик (с площ 25 хектара).⁷ На австрийската военна карта (1882—1940) с мащаб 1:200 000 на мястото на днешния остров Пъкуюл луй Соаре са отбелязани два острова: източният е по-малък, продълговат и издут по средата, с дължина около 2700 м и се намира срещу хълма Дервент, докато югозападният, в посока към Силистра, срещу с. Остров, е по-голям, но изпъстрен с малки продълговати езерца — белег за скорошно съединяване на няколко острова (табл. I, 2). Източният остров е несъмнено Пъкуюл луй Соаре, а югозападният се е получил от съединяването на Пъкуюл Маре, Пъкуюл Мийлоч и Пъкуюл Мик. По-късно двата острова — източният и югозападният — се съединили и образували днешния голям остров Пъкуюл луй Соаре. За променящите се очертания на този остров свидетелствува и фактът, че по-голямата част от крепостта сега е потопена в дунавския ръкав, отделящ Пъкуюл луй Соаре от влашкия бряг, а крепостното пристанище срещу добруджанския бряг се намира навътре в острова.

Забележително е, че на един руски план на обсадата на Силистра през 1854 г. остров Пъкуюл луй Соаре е означен с името «О с т р . П л о с к а» и е почти с днешната си форма и размери (табл. II).⁸

Би могло да се предположи, че името Плоска е старото име на този остров. Оказва се обаче, че Пекуй е наименование на крепост на Долния Дунав в две италиански карти от средата на XV в. — факт, на който досега не е обърнато внимание. В анонимната венецианска мореплавателна карта от около 1450 г. на образуван от два дунавски ръкава остров срещу *tristria* (Дръстър) и *duracam* (Тутракан) е нарисувана малка кула с наименованието *resui* (табл. III, 1).⁹ Също и в мапамондула на Фра Мауро от 1459 г. на левия дунавски бряг срещу *duracam* (Тутракан) е очертана малка кула с името *rasui* (табл. III, 2).¹⁰ Макар и съставени към средата на XV в.,

⁶ G. r. D ă n e s c u. Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Constanța, București, 1897, p. 632.

⁷ I b i d e m.

⁸ Планът е публикуван във Военный энциклопедический лексикон, т. XII, С.-Петербург, 1857.

⁹ Carta nautica con elementi corografici di Anonimo Veneziano (1450 circa) — R. A l m a g i à. Planisferi carte navtiche e affini dal secolo XIV al XVII (= Monumenta cartographica Vaticana, vol. I), Città del Vaticano 1944, p. 32—40, tav. XIV.

¹⁰ T. G a s p a r r i n i L e p o r a c e. Il mappamondo di Fra Mauro. Presentazione di Roberto Almagià. Roma 1956, p. 51, № 283, tav. XXIX. М. P o p e s c u S p i n e n i (România în istoria cartografică până la 1600, vol. II, București 1938, harta nr. 34) също представя фоторепродукция от картата на Фра Мауро, но тук, за разлика от цветната репродукция на тази карта у Т. Гаспарини Лепораче, вместо *rasui* е написано *rasin*. В настоящата статия е използвана фоторепродукцията на М. Попеску-Спинени (вж. табл. III, 2).

двете италиански карти несъмнено отразяват политическата география на долнодунавските земи от времето преди завладяването на Търновското царство от османските турци в края на XIV в. За доказателство е достатъчно да се посочи, че например в картата на Фра Мауро българските земи са означени с наименованията *bolgaria*, *zagora* и *ÇAGORA*, а столицата Търново (*trinauo*) е представена като най-голямата крепост в България.¹¹ Съставителите на двете карти вероятно са използвали някоя по-стара карта на долнодунавските земи.

Следователно в името на остров Пъкуюл луй Соаре (Пекуй) се е запазило наименованието на укрепеното селище от XIII—XIV в. на този остров.

Произходът и значението на името Пекуй все още не са изяснени. Според някои румънски автори това наименование е от печенежко-кумански произход.¹² По-убедително е схващането на В. Бешевлиев, който смята, че Пъкуюл луй Соаре би могло да означава «Слънчев пек».¹³

Все още не е установено името на ранносредновековната крепост на остров Пъкуюл луй Соаре. Напоследък в българската историческа литература не без основание се налага мнението, че тази крепост трябва да се отъждестви с «преславния дом» на Дунав, за чието построяване съобщава Търновският надпис на хан Омуртаг.¹⁴ Посоченото в този надпис разстояние от 40 хиляди разстега (=85 км) между Плиска и преславния дом на Омуртаг отговаря на дистанцията между Плиска и остров Пъкуюл луй Соаре.¹⁵

С отъждествяването на островната крепост с преславния дом на Омуртаг въпросът за името ѝ не е решен, тъй като в Търновския надпис то не е споменато.

Пръв, но несполучлив опит за установяването на името на крепостта, направи П. Дякону, който я отъждестви с Главиница.¹⁶

Този град е споменат единствено и само веднъж от Анна Комнина във връзка с нахлуването на едно печенежко племе в Подунавieto през 1088 г. Според византийската писателка вождът на племето, Травъл, «склучил договор със скитите (т. е. печенезите), живеещи в Паристрион, привлякъл на своя страна управителите на Главиница (τῆν Γλαβιτζαν), Дристра и съседните им места».¹⁷ Досега се приемаше, че Главиница трябва

¹¹ T. Gasparriani Lerogace. Op. cit., p. 48, 51.

¹² I. Conea, I. Donat. Contributions à l'étude de la toponymie peché-nègue-coumane de la plaine roumaine du Bas-Danube. — Contributions onomastiques publiées à l'occasion du Congrès International des sciences onomastiques à Munich des 24—28 août, 1958, București, p. 150.

¹³ В. Бешевлиев. За античното име на Шуменската крепост. МПК XIV/4 (1974), с. 3.

¹⁴ Кр. Миятев. Архитектурата в средновековна България. София 1965, с. 45—47; Ив. Божилов. Културата Дриду и Първото българско царство. ИПр XXVI/4 (1970), с. 118; А. Кузев. Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав. IV. Силистра и Хърсово. ИИМВ V (XX), 1969, с. 137—138. Според В. Бешевлиев (Географското минало на Плиска и нейната околност. ИИМ Шумен VI (1973), с. 9) преславният дом на Омуртаг е бил построен в Силистра.

¹⁵ За Търновския надпис вж. V. Beševliev. Die protobulgarischen Inschriften. Berlin 1963, Nr. 55, S. 246 ff.

¹⁶ П. Дякону. Крепостъ X—XV вв. в Пъкуюл луй Соаре. . . , с. 501, заб. 44.

¹⁷ Анна Комнина. Alexiada. Ed. Reifferscheid, VI, 4, p. 192.

да се търси при дн. град Тутракан или Трансмариска.¹⁸ Обаче от текста на А. Комнина не се разбира къде точно се намирала Главиница и дали изобщо е била на дунавския бряг. Възможно е този град да се е намирал някъде из Североизточна България или Добруджа. Засега няма никакви опорни точки за неговото локализиране. При всички случаи той не може да се отъждестви с Тутракан или Трансмариска, тъй като тук не са открити останки или следи от ранносредновековна крепост.¹⁹ Произволно и неаргументирано е също така и отъждествяването на Главиница с крепостта на остров Пlosка. П. Дякону смята, че заедно със средновековното селище в местността Драка на добруджанския бряг до XV в. тя е носила името Галица — сегашното наименование на близкото село (до 1878 г. в Силистренска околия). Това име, според него, било от печенежки или от кумански произход — коренът г а л, г а л а произхождал от арабското к а л х а т, което означавало 'крепост'. Около с. Галица имало и други топоними с древнотюрски произход — Канлия, Дервент, Буджак. За да обясни непреодолимото различие между имената Галица и Главиница, авторът предполага, че е възможно самата А. Комнина да е написала Главиница вместо Галица.²⁰

Трябва веднага да се каже, че П. Дякону напразно търси печенежки или кумански имена на селища в района на Силистра. Известно е, че българското г а л и ц а означава 'врана', 'чавка' и е производно на г а л, с основно значение 'черен', подобно на руското г а л ь, г а л ь к а, г а л и ц а — 'врана', на сърбохърватското г а л и ц а — 'име на черно домашно животно' и на румънското galiță — 'сойка'. От корена г а л са и местните имена Галиче — село в Оряховско, Галик — река в Круша планина, Галичица — планина и връх между Преспа и Охридската котловина.²¹ Местните имена Канлия, Дервент и Буджак едва ли може да се отделят от османотурската топонимия в Силистренско и изобщо в Добруджа, Североизточна България и Тракия. Посочените наименования се срещат и в днешна България — село Канлий има в Старозагорски окръг, а села с името Дервент — в Пловдивски окръг (дн. с. Дебър, присъединено към гр. Първомай), в Старозагорски окръг (дн. с. Змейово), във Варненски окръг (дн. с. Изворско); село Дербент има в Търговищки окръг (дн. с. Пролаз), Сулу Дервент в Софийски окръг (дн. слято с гр. Костенец). Ще отбележим, че б у д ж а к и досега в някои български говори се нарича 'ъгъл в къщата, обикновено край огнището', от турското bısak — 'ъгъл'. Що се отнася до името Главиница, то е било добре познато и на византийските автори в онази епоха, за да бъде сбъркано с друго наименование от Анна Комнина. Още през IX в. в югозападните краища на бъл-

¹⁸ W. T o m a s c h e k. Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi. Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften CXIII (1886), Heft. I, S. 300; В. Н. З л а т а р с к и. История на българската държава, т. II. София, 1934, с. 181. заб. 2.

¹⁹ А. К у з е в. Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав. I. Тутракан и Русе. ИИМВ II (1966), с. 33.

²⁰ П. Д и а к о н у. Пос. съч., с. 501, заб. 44.

²¹ Български етимологически речник, т. I (А—З), съставили В. л. Г е о р г и е в, И. в. Г ъ л ъ б о в, Й. З а и м о в, Ст. И л ч е в. София 1971, с. 225; вж. също Й. З а и м о в. Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия. София, 1967, с. 72, 118. Заслужава да се отбележи, че на десния бряг на р. Русенски Лом е имало воденица «Галица», «Галишко селище» и «Галишки лозя» — вж. К. Ш к о р п и л. Опис на старините по течението на река Русенски Лом. София 1914, с. 82.

гарската държава съществувал друг град Главиница, в който Климент Охридски получил място за почивка от княз Борис. Заслужава да се отбележи, че според Димитър Хоматиан Главиница е българско име (*καὶ τὴν Κεφαλὴν τὴν μετονομασθεῖσαν τῇ Βουλγάρων φωνῇ Γλαβίνιτσαν*).²²

Впрочем П. Дякону, очевидно, се е отказал от идентифицирането на Главиница с островната крепост, защото напоследък локализира тук средновековния град Вичина.²³ Може веднага да се каже, че доводите на автора в подкрепа на новата му теза нямат никаква доказателствена стойност. На тях тук няма да се спираме, понеже ги разглеждаме на друго място.²⁴

Друг румънски историк, П. Нъстурел, направи опит да идентифицира крепостта на остров Плоска с Малък Преслав.²⁵

Този град се споменава от Скилица във връзка с превземането на българските земи на север от Стара планина от византийските войски през 1000 г.²⁶ Според този хронист «императорът изпратил силна войска срещу българските крепости оттатък Хемус под предводителството на патриций Теодорокан и на протоспатарий Никифор Ксифиа. Ромейската войска превзела Големия и Малкия Преслав, както и Плиска и се върнала невредима и победоносна» (*τὴν τε μεγάλην εἶλε Περσθλάβαν καὶ τὴν μικράν καὶ τὴν Πλίσκοβαν*).²⁷ Почти същото отбелязва и Зонара.²⁸ Среднобългарският превод на Манасиевата хроника известява, че цар Василий «прѣ т Бѣдын и Плискажи Великы Праслав и Малыи и прочѣа градовы многы».²⁹

За местоположението на Малък Преслав се спори и досега. Повечето изследвачи свързват тази крепост с Переяславец в Повесть временных лет³⁰ и с Барасклафиса у арабския географ Идриси.³¹ Ето защо обикновено

²² Вж. Проложното (кратко) житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан у Й. Иванов. Български старини из Македония. София 1931, с. 318.

²³ P. Diaconu. Despre localizarea Vicinei. Pontica 3 (1970), p. 275—295.

²⁴ Вж. A. Kuzev. Zur Lokalisierung der Stadt Vicina. Etudes balkaniques, 3 (1977), p. 112—125.

²⁵ P. Ș. Năsturel. Peut-on localiser la Petite Preslav à Păcuiul lui Soare? RESEE III (1965), 1—2, pp. 17—36.

²⁶ За датата на този поход вж. В. Н. Златарски. История, I, 2. София 1927, с. 716.

²⁷ Skylitzes-Cedrenus. Historia comp., II. Bonn, p. 452 (ГИБИ VI, с. 280).

²⁸ Ioannis Zonarae Epitome historiarum libri XIII—XVIII, ed. Th. Büttner-Wobst, p. 559 (ГИБИ VII, с. 187).

²⁹ Летописца на Константин Манаси. Фототипно издание на Ватиканския препис по среднобългарския превод. Увод и бележки от Ив. Дуйчев. София, 1963, с. 369.

³⁰ Переяславец се споменава в тази хроника във връзка с войните на киевския княз Светослав в България през 968—971 г. За първия поход на Светослав летописецът известява: «В лѣто 6475. Иде Святославъ на Дунай на Болгары. И бившемъся обоемъ, одолѣ Святославъ болгаромъ, и взя городъ 80 по Дунаевѣ, и сѣде княжа ту въ Переяславци, емля данъ на грѣцѣхъ». По-нататък летописецът продължава: «В лѣто 6477. Рече Святославъ къ матери свой и къ болярюмъ своимъ: «Не любо ми естъ в Киевѣ быти, хочю жити в Переяславци на Дунаи, яко то естъ середѣ земли моеѣ, яко ту вся благая сходятся: отъ Грекъ злато, поволоки, вина и оwoщеве разноличныя, из Чехъ же, изъ Угоръ сребро и комони, изъ Руси же скоро и воскъ, медъ и челядь». За втория поход на Светослав в хрониката е отбелязано: «В лѣто 6479. Приде Святославъ в Переславецъ, и затворишася болгаре въ градъ. И излѣзоша болгаре на сѣчу противу Святославу, и бысть сѣча велика, и одолаху болгаре. И рече Святославъ во емъ своимъ: «Уже намъ сѣде пасти, потягнемъ мужьски, братья и дружино!». И къ вечеру одолѣ Святославъ, и взя градъ копьемъ, и посла къ грекомъ, глаголя: «Хочю на выити и взяти градъ вашъ, яко сей». Вж. Повесть временных лет, I. Москва — Ленинград, 1950, с. 47—48, 50—52; вж. също и Полное собрание русских летописей, т. I, Москва, 1962, с. 65, 67, 70, 73.

³¹ Според Идриси «от Диристра (Дръстър) през степта до град Барасклафиса на

Други учени дирят Малък Преслав при с. Боазджик (дн. Дунъря) върху развалините на античната Капидава, между Черна Вода и Хърсово.³⁷ Тук по-късно наистина било открито селище от IX—XI в., укрепено с ров и дебела 2 м стена от камъни, споени с кал, но без кули, порти или други укрепителни съоръжения.³⁸ Това скромно и слабо укрепено селище едва ли може да се отъждестви с Малък Преслав, споменат от византийските хронисти наред с двете стари столици Плиска и Преслав, които имат монументални крепостни стени, порти, кули и сгради.³⁹

Изказани са и други предположения за местоположението на Малък Преслав, но без да са подкрепени със сериозни доказателства: близо до с. Сарай (дн. Гърличу) северно от Хърсово,⁴⁰ при град Исакча⁴¹ и в крепост № VIII на каменния вал между Черна Вода и Констанца.⁴² Напоследък П. Дякону излезе със становището, че в Добруджа на дунавския бряг през X—XII в. не е съществувал град с име Малък Преслав. Переяславец в Повесть временных лет той отъждествява със старата столица Пре-

в Тулчанския музей), керамика със зелена глазура от X—XI в., 8 бронзови монети от Йоан Цимисхий и Василий II, единични монети от Роман III Аргир, Михаил IV Пафлагон и от някои следващи императори през XI в., както и от Алексий I Комнин (I. Vagnea, Șt. Ștefănescu. *Din istoria Dobrogei*, vol. III. București, 1971, p. 273, 329—332, 334). Според П. Дякону при Нуфърул (с. Прислава) имало останки от обикновено византийско укрепление (P. Diaconu. *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea și note toparhul grec*, SCIV XVI (1965), 1, p. 192). К. Чиходару, според когото Малък Преслав трябва да се търси при с. Прислава, не се съгласява с П. Дякону и посочва, че тук около византийското укрепление на Дунав се забелязвали един или два оградни зида, обхващащи няколко десетки хектара площ, на която се откривали керамични фрагменти от IV—VI в. и от X—XII в. (C. Chiodaru. *Op. cit.*, p. 264). От своя страна П. Дякону оспорва наблюденията на К. Чиходару, като смята, че селището от X—XII в. при с. Прислава е твърде незначително (вж. критичните бележки за статията на К. Чиходару от P. Diaconu. SCIV 19 (1968), 2, p. 358).

³⁷ W. Tomaszek. *Op. cit.*, p. 302; В. Н. Златарски. Избрани произведения, т. I. София, 1972, с. 144—145; Същият. История, I, 2, с. 580.

³⁸ Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu. *Capidava*. București, 1958, p. 68—72, 135—244; MCA V (1959), p. 555—564; MCA VII (1961), p. 571—581; MCA VIII (1962), p. 693—704; R. Florescu. *Date noue de la Capidava*, Apulum VI (1967), p. 259—268; R. Florescu, N. Cheluța-Georgescu. *Săpăturile de la Capidava*, Pontica VII (1974), p. 419—435; R. Florescu. *Ghid arheologic al Dobrogei*. București, 1968, p. 75—77.

³⁹ Укрепеното селище върху развалините на античната Капидава не може да се отъждестви и с Преславец от Повесть временных лет. За превземането на този град Светослав водил ожесточени сражения с българския гранизон, който за малко не удържал победа над русите, докато жителите на укрепеното селище при Капидава едва ли са били в състояние да оказат сериозен отпор на киевския княз. Невъзможно е това бедно селище да се идентифицира с Преславец, който е бил център на голяма международна търговия.

⁴⁰ Б. Недков (пос. съч., заб. 245, с. 134—135) локализира Малък Преслав (Барасклафиса) при с. Ески Сарай, на 6—7 км от с. Сарай (дн. Гърличу). Според П. Дякону развалините при с. Сарай принадлежат на антична крепост (P. Diaconu. *Autour de la localisation de la Petite Preslav*, p. 49, note 43).

⁴¹ Според Șt. Pascu (*Istoria României*, vol. II, ed. Acad. RPR, București, 1962, p. 31) Малък Преслав вероятно се намирал при Исакча. Известно е обаче, че този град, през средните векове освен Исакча е бил наричан и Облучица (вж. А. Кузев. Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав. V. Исакча (Облучица) и Тулча. ИИМВ VII (1971), с. 37 сл.).

⁴² В. Гюзелев. Добруджанският надпис и събитията в България през 943 г. ИПр XXIV (1968), 6, с. 48, заб. 36. Понеже в крепост № VIII при с. Мирча вода (което В. Гюзелев смесва с гр. Черна вода) е намерен надписът на жупан Димитър от 943 г., авторът предполага, че тук е възможно да се локализира Малък Преслав у византийските хронисти и Преславец в руската летопис.

слав, Барасклафиса у Идриси с Плиска и споменатия от Скилица и Зонара Малък Преслав с раннобългарската крепост при с. Цар Крум, Шуменско.⁴³

Переяславец безспорно е столицата Преслав,⁴⁴ но Барасклафиса в никакъв случай не може да се идентифицира с Плиска.⁴⁵ Що се отнася до Малък Преслав у византийските хронисти, отъждествяването му с крепостта при цар Крум не е особено убедително.⁴⁶

Съвсем неоснователно е отъждествяването на Малък Преслав с крепостта на остров Плоска. П. Нъстурел се позовава главно на Анна Комнина, която известява, че Велики Преслав (μεγάλη Πρισθλάβα) бил разположен на Дунав (περὶ τοῦ Ὑ(σ)τροῦ).⁴⁷ Византийската писателка, според П. Нъстурел, имала пред вид Малък Преслав, но погрешно написала Велики Преслав.⁴⁸

А. Комнина споменава три пъти Велики Преслав в разказа си за събитията през 1088 г., когато след неуспешния опит да изтласка печенезите от двата «акропола» на Дръстър Алексий I, нейният баща, «се отдалечил оттам, разположил се на лагер до една рекичка, близо до Истър, обмисляйки дали трябва да нападне скитите (т. е. печенезите). Палеолог и Григорий Маврокатакалон искали да се отложи сражението с печенезите и съветвали да се отправят с пълно въоръжение за Велики Преслав», който

⁴³ P. Diaconu. Op. cit., pp. 37—56.

⁴⁴ Като анализира сведенията за Преславец в Повесть временных лет и ги съпоставя с византийските извори, П. Дякону стига до извода, че този град не е бил на Дунав и че летописецът имал пред вид столицата Преслав. Авторът е пропуснал да отбележи, че това мнение е изказано още от Й. Шафарик (Славянския древности. Перевод О. Бодянского, т. II, кн. I. Москва, 1848, с. 359) и по-късно от Е. Голубинский (Краткий очерк православных церковей болгарской, сербской и ромынской. Москва, 1871, с. 51), който посочва, че руският летописец под Переяславец е подразбирал Велики Преслав, а не Малкия и неговото «в Переяславци на Дунаи» или е невярно, или е употребено в широк смисъл. Ив. Дуйчев (Българското средновековие. София, 1972, с. 367—368) също приема, че Переяславец е столицата Преслав. Не може да има съмнение, че за един летописец в Киев, който едва ли е имал ясна представа за географията на долнодунавските земи, далечната българска столица Преслав е бил дунавски град.

⁴⁵ Според П. Дякону Барасклафиса можело да се чете Брисклофса — като арабска форма на Πλίσκωβα у византийските хронисти, но същевременно признава, че Мигали Барасклафа (вж. Б. Недков. Пос. съч., с. 69, 81) е Велики Преслав. Съвсем произволно е наистина да се смята, че Идриси би могъл с две еднакви имена с незначителна разлика в окончанията — Барасклафиса и Барасклафа — да означава два града с различни наименования Плиска и Преслав (вж. P. Diaconu. Op. cit., pp. 44—49; idem. Despre situația politică la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea, SCIVA 27/3 (1976), p. 293).

⁴⁶ П. Дякону (Autour de la localisation, pp. 53—55) смята, че Малък Преслав е разположен между Велики Преслав и Плиска, непосредствено около Велики Преслав, защото: 1) именно в този ред трите града били изброени у хронистите и 2) не съществували селища в областта на Долния Дунав, отдалечени на стотици километра, различаващи се с прилагателното Голям и Малък. Основателни са възраженията П. Нъстурел (Op. cit., p. 19—20, note 13, et. p. 36, note 98), който между другото посочва примери на градове с еднакви имена и с прилагателните Голям и Малък, отдалечени един от друг на стотици километра. Може да се прибави, че град Малко Търново в Странджа планина също се намира на голямо разстояние от Велико Търново в Стара планина.

⁴⁷ Anna Comnena. Alexiada, VII, 3, p. 235. Това известие е предизвикало неоправдани недоразумения. Например Г. Баласчев (Старобългарски надписи на великия хан Омуртаг, Минало I (1910), 4, с. 335) смята, че столицата Преслав се намирала около Дунав.

⁴⁸ P. Năsturel. Op. cit., p. 21, 28.

според тях била «най-укрепената крепост». Тук А. Комнина пояснява, че «този преславен град, разположен до Истър», имал някога гръцкото име Мегаполис, но при българските владетели получил славянското наименование Преслав. След това отклонение авторката продължава разказа си за военния съвет при императора: «Имайки това прибежище (т. е. Велики Преслав), казвали привържениците на Маврокатакалон, и нападайки всекидневно скитите със стрели, ние не ще престанем да им вредим, нито изобщо ще им позволим да излизат от своя лагер за фураж или за доставяне на продоволствени продукти.»⁴⁹

Позовавайки се на думата «всекидневно», П. Нъстурел достига до извода, че Велики Преслав на А. Комнина бил непосредствено до Силистра, щом от тази крепост византийските войски биха могли всекидневно да пречат на печенезите да излизат от своя лагер. Понеже Велики Преслав, старата българска столица, е много отдалечен от Силистра, разсъждава по-нататък авторът, в случая трябвало да се касае за Малък Преслав, намиращ се на Дунав, както сочала А. Комнина. И П. Нъстурел заключава, че Малък Преслав е близката до Силистра крепост на остров Плоска (Пъкуюл луй Соаре).⁵⁰

Към някои справедливи възражения на П. Дякону,⁵¹ който основателно смята, че византийската писателка имала пред вид старата българска столица Велики Преслав, ще прибавим още две съображения: 1) от островната крепост сухопътната войска на Алексий I не би могла да извършва всекидневни нападения срещу намиращия се на брега или навътре в Паристрион лагер на печенезите; 2) за разлика от Плиска и столицата Преслав, построени върху първоначално славянски селища, крепостта на остров Плоска била изградена като чисто военно укрепление на необитаемо от векове място и едва ли би получила от строителя ѝ Омуртаг славянското име Мали Преслав. Ето защо отъждествяването на Велики Преслав у Анна Комнина и изобщо на Малък Преслав с раннобългарската крепост на остров Плоска не е възможно.

Що се отнася до местоположението на Малък Преслав, при наличните писмени известия и археологически данни тази крепост засега не може да се локализира.

През 1970 г. пишещият тези редове мимоходом изказа мнението, че крепостта на остров Плоска може да се отъждестви с още нелокализираната Мундрага,⁵² което В. Бешевлиев също смята за най-вероятно.⁵³

За местоположението на Мундрага са изказани различни предположения. Мнението, че Мундрага е друго име на Дръстър, поддържано и от Хр. Лопарев,⁵⁴ основателно е отхвърлено от В. Н. Златарски, който поставя Мундрага в градището при с. Кадъкьой (дн. Малък Преславец), Тутраканско, но това не се потвърди от археологическите проучвания.⁵⁵

⁴⁹ Анна Комнина, VII, 3, р. 234—235 (ГИБИ VIII, с. 62—63).

⁵⁰ P. S. Năsturel. Op. cit., pp. 28—33.

⁵¹ P. Diaconu. Autour de la localisation de la Petite Preslav, pp. 50—53.

⁵² A. Kuzev. Die Festungen an der Unteren Donau im XII.—XIV. Jh., Actes du IIe Congrès international des études du Sud-Est Européen (Athènes, 7—13 mai 1970). Athènes, 1972, tome III, p. 418.

⁵³ В. Бешевлиев. За античното име на Шуменската крепост, МПК XIV (1974), кн. 4, с. 3.

⁵⁴ Хр. Лопарев. Чудо святого Георгия о болгарине. Памятники древней письменности, № 200, СПб. 1894, с. 11, заб. 1.

⁵⁵ В. Н. Златарски. Избрани произведения, т. I. София, 1972, с. 505—508; Същият. История, I, 2, с. 300—301, заб. 4.

К. Шкорпил отъждестви Мундрага с Мадара,⁵⁶ но Д. Дечев доказва, че по езиковите закони името Мадара не може да произлиза от Мундрага.⁵⁷ Предположението на В. Аврамов, че Мундрага е Шуменската крепост,⁵⁸ В. Бешевлиев с основание смята за несъстоятелно.⁵⁹

Напоследък Г. Ценкова-Петкова отъждестви Мундрага с Тутракан. Според нея името Трансмариска, споменавано по традиция в епископските списъци до IX в., прабългарите постепенно заменили с донесеното от тях или проникналото по икономически път наименование на град *Tà Mátarxa*, *Tob Mátarxa*, Тмутаракан на Таманския полуостров, което се наложило във варианта Мундрага. Съвременното име Тутракан се появява едва през XV в. в хрониката на Жан дьо Ваврен. Срещаните от XV в. нататък варианти като Дирака, Дурака, Тарака, Татрака, Татракайа били възникнали от Таматарха, Туматарха, докато вариантите Турквант, Туртукайа напомняли на руската форма Тмутаракан. Освен това авторката смята, че сведенията за Тутракан от 1445 г. в хрониката на Ваврен давали представа за стратегическото значение, структурата и материалната култура на «тази солидна крепост и важен български съобщителен център» в епохата на Първото българско царство.⁶⁰

Следователно според Г. Цанкова-Петкова известията за античната Трансмариска, за ранносредновековната Мундрага и за Тутракан се отнасят за един и същи град, който запазил голямото си стратегическо значение от римската епоха до XV в., като само името му било видоизменяно. Авторката изгражда тезата си единствено върху предположения от нея общ произход на двете имена Мундрага и Тутракан. Дали тези имена имат някаква връзка, ще решат езиковедите, но тя изглежда съвсем невероятна. Тутракан не се споменава в средновековните домашни извори и поради това не е известно каква е била първоначалната българска форма на това наименование, но тя едва ли се различавала съществено от днешното име на града. Във формата Тутракан то фигурира в турски документ от XV в. (*Dwtarikan*).⁶¹ В чуждите източници от същото време това име се явява обикновено в два основни варианта — Тутракан⁶² и Туртукайа⁶³ (днешното румънско наименование на града), но понякога се срещат и доста изопачени форми, например *Tiraka*, *Tarak* у османския хронист

⁵⁶ К. Шкорпил. Мадаро-Могилското плато, *Byzantinobulgaria* IV (1932) I, с. 127—128.

⁵⁷ Д. Дечев. Мадара-Матора. Сборник Иширков. София, 1933, с. 187.

⁵⁸ В. Аврамов. Пос. съч., III, с. 146—168.

⁵⁹ В. Бешевлиев. Пос. съч., с. 3.

⁶⁰ G. Cankova-Petkova. L'établissement des slaves et protobulgares en Bulgarie du Nord-Est actuelle et le sort de certaines villes riveraines du Danube, *Etudes historiques* V (1970). Sofia, pp. 226—233; I d e m. A propos de l'Histoire de la forteresse bulgare Moundraga. *Ural-Altäische Jahrbücher* 47 (1975), p. 35—40.

⁶¹ Турски извори за българската история, т. II, с. 325, 333; вж. и Р. Стойков. Наименования на български селища в турски документи на Ориенталския отдел на Народна библиотека «В. Коларов» от XV, XVI, XVII и XVIII век. Известия на НБВК и Библиотеката при СДУ, I (VII), 1959, с. 470.

⁶² Например в географските карти на N. Germanus (1507 г.) — *Tutra*, на G. Mercator (+1594) — *Tatracam*, на N. Visscher (1686) — *Tatracain*, на P. Schenk (1725) — *Tuttrakam*, на C. Lotter (1726) и L. Valk (1730) — *Tutracan*, и пр.

⁶³ Например *Tour-Tourcain* у Ваврен (1445 г.), *Tolorkaia* в една релация на влашкия воевода Михаил Витяз от 1595 г. (Hurmuzaki. *Documente*, XII, p. 415), *Tatrakaia* в картата на Hulsius Levinus (1630), *Turtukaia* в руските документи от XVIII в. (А. В. Суворов. Документы, т. I. Москва, 1949, док. 487, с. 614), *Turtucaia* в картата на C. Schütze (1788) и пр.

Мехмед Нешри (*Diraka* в транслитерацията на Леунклавий, който е ползвал Нешри), *Turquant* у Ваврен, *Duracam* в картата на Фра Мауро от 1459 г., *Turcama* в писмото на влашкия воевода Влад Цепеш от 1462 г. и пр.⁶⁴ В тези случаи се касае за деформации на трудното за произнасяне българско име Тутракан, които нямат нищо общо нито с Таматарха, Туматарха, а още по-малко с Мундрага. Деформирани български географски имена са обикновено явление в старите географски карти, чуждите пътеписи и пр.

Също така няма никакво основание да се търси връзка между античната Трансмариска, престанала да съществува през първата половина на VII в.,⁶⁵ и крепостта Мундрага, спомената единствено по повод на събития през последните години на IX в., нито пък между Мундрага и Тутракан, за който най-ранното сведение е от XV в.⁶⁶ Що се отнася до приемствеността между Трансмариска и Тутракан, не може да има съмнение, че малката средновековна крепост и селището, описани от Ваврен през 1445 г., са възникнали върху развалините на античния град векове след неговото опустяване и разрушаване. Освен това от тази хроника е известно, че Тутраканската крепост по размери и по значение далеч е отстъпвала на близката крепост Гюргево и още повече на Дръстър и Никопол, които Валеран дьо Ваврен с флотата си и със съюзните влашки войски изобщо не посмял да нападне.⁶⁷ С други думи, крепостта Тутракан нито е имала голямо стратегическо значение, нито е била важен съобщителен център. От описанието на Ваврен се вижда, че по форма, градеж и устройство тя

⁶⁴ Mehmed Neşri. Kitâb-i cihan-nüma, I-cilt, ed. F. R. Unat, M. A. Köymen. Ankara, 1949, p. 245, 253; H. Lewenkla w. Newer Musulmanischer Histori. Franckfurt, 1595, S. 161; Jean de Wavrin. La campagne des croisés sur le Danube (1445), ed. N. Iorga. Paris, 1927, pp. 59—61, 66—68, 70 etc.; T. Gasparrini — Leporace. Il Mappamondo di Fra Mauro, p. 51; I. Bogdan. Vlad Tereş. Bucureşti, 1896, p. 81.

⁶⁵ За последен път като функционираща крепост Трансмариска е спомената от Прокопий Кесарийски (De aedificiis, IV, 7, ed. Haury, p. 132. — ГИБИ II, с. 169). С основание може да се предположи, че тя просъществувала поне до началото на VII в., защото според Теофилакт Симоката градовете и крепостите по дунавския бряг (например Ятрус, Нове, Секуриска, Асемус и др.) и в днешна Северна България (например Одесос, Марцианопол, Залдана, Никопол ад Иструм и др.) през последните години на VI в. и дори до 602 г. все още били обитавани от старото си население и се намирали под властта на Византия, която непрекъснато предприемала походи срещу славяните в земите на север от Дунав (Theophylacti Simocatta e Historia, ed. C. de Boor, VII, 1—VIII, 5, p. 245—296. — ГИБИ II, с. 330 сл.). След заселването на славяните през първата половина на VII в. и най-късно след създаването на Първата българска държава животът в античните градове по Дунав и в Северна България изгаснал. Това се установява от досегашните археологически проучвания (St. Vakkilov. Die slawische Kultur in Bulgarien und die byzantinische Hinterlassenschaft. Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie, B. II (1973). Berlin, S. 196 ff.). Независимо от това до IX в. във Византия по традиция включвали в епископските списъци старите и несъществуващи вече градове — някогашни седалища на епископи, — които от 681 г. се намирали в границите на българската държава. Между тези градове се споменава и Трансмариска. Върху неговите развалини възникнало българско селище, за което свидетелствуват намерените тук монети от Йоан Цимисхий (вж. К. Шкорпил. Некоторые из дорог восточной Болгарии, ИРАИК X (1905), с. 450) и керамичните фрагменти от X—XI в., събрани от нас на дунавския бряг западно от пристанището на града.

⁶⁶ Вж. А. Кузев. Приноси към историята на средновековните крепости по Долния Дунав. I. Тутракан и Русе, с. 26—27.

⁶⁷ Jean de Wavrin. Op. cit.

не се отличавала от съседните късносредновековни крепости Русе и Гюргево и че е нямала нищо общо с монументалното крепостно строителство през време на Първата българска държава.

От казаното се вижда, че липсват всякакви основания за отъждествяването на Мундрага с Тутракан.

Прави впечатление обстоятелството, че името Мундрага се появява само веднъж в българската история — във връзка с войната на българския владетел Симеон срещу маджарите и Византия през 895—896 г. — и се споменава единствено от византийските хронисти. Според Константин Багрянородни маджарите «преминали (Дунав), воювали с всички сили срещу Симеон и го победили, като го преследвали, те стигнали чак до Преслав, обградили го в крепостта, наречена Мундрага (*Μουνδράγα*), и се върнали в страната си».⁶⁸ Другояче представят нещата Лъв Граматик и Георги Монах. Според тях, «докато Симеон бил зает с войските на Фока, турките (т. е. маджарите) преминали отсам (Дунав) и опленили цяла България. Щом научил това, Симеон потеглил срещу турките. А те отново преминали отсам и влезли в бой с българите. Симеон бил обърнат в бягство и едва се спасил в Дръстър».⁶⁹ По-надолу двамата хронисти известяват, че Симеон хвърлил в тъмница Лъв Хиросфакт, изпратен от императора да преговаря за размяната на пленници. Когато Симеон се върнал от победоносния си поход срещу маджарите, намерил византийския пратеник в Мундрага (*Μουνδράγα* у Георги Монах, *Μουλδάρρα* у Лъв Граматик).⁷⁰

От тези оскъдни известия за Мундрага трудно може да се установи точно къде се намират развалините ѝ. Все пак обстоятелството, че за убежище на Симеон от преследващите го маджари са посочени както Мундрага, така и Дръстър, е указание, че двете крепости се намирали съвсем близо една до друга.⁷¹ В. Н. Златарски основателно смята, че крепостта Мундрага — първоначално едно прабългарско име — е идентична с «преславния дом» на Омуртаг.⁷² Този преславен дом на Дунав, както вече се посочи, може да се отъждестви само с раннобългарската крепост на остров Плоска. Логично е, наистина, една стратегическа крепост, построена от Омуртаг на необитаем дунавски остров, да получи прабългарско, а не славянско име.⁷³ Следователно засега най-приемливо е отъждествяването на Мундрага с крепостта на остров Плоска. По този начин се изяснява защо името Мундрага повече не се среща в изворите: към 1000 г. островната крепост частично била разрушена и изоставена от своя гарнизон.⁷⁴ Укрепеното селище, съществувало тук през втората половина на XIII и XIV в., както вече се посочи, било наричано с името Пекуй.

⁶⁸ Const. Porphyrogenitus. De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik—R. J. H. Jenkins, 40, 11, p. 174 (ГИБИ V, с. 214).

⁶⁹ Georgii Monachi dicti Hamartoli Chronicon, ed. E. Murlalt, V, 6, 12, p. 773 (ГИБИ VI, с. 139); Leonis Grammatici Chronographia, ed. Bonn, p. 268 (ГИБИ V, с. 159).

⁷⁰ G. Monachus, V, 6, 13, p. 773 (ГИБИ VI, с. 140); L. Grammaticus, p. 268 (ГИБИ V, с. 159); вж. подробно у В. Н. Златарски. История, I, 2, с. 293 сл.

⁷¹ В. Бешевлиев. Пос. съч., с. 3.

⁷² В. Н. Златарски. История, I, 1, с. 326—327, заб. 4; Същият. История, I, 2, с. 300—301, заб. 4.

⁷³ В. Бешевлиев (пос. съч., с. 3) е на мнение, че името Мундрага може би е прабългарско.

⁷⁴ П. Дякону. Крепость X—XV вв. в Пэкуйул луй Соаре, с. 491; P. Diaconu, D. Vilceanu. Op. cit., p. 53 sq.

ÜBER DIE NAMEN DER MITTELALTERLICHEN FESTUNG AUF DER DONAUINSEL PĂCUIUL LUI SOARE

Alexandăr Kuzev

Zusammenfassung

Der Verfasser betrachtet das Problem der Identifizierung der frühmittelalterlichen Festung (9. Jh.) und der befestigten Siedlung (13.—14. Jh.) auf der Donauinsel Păciul lui Soare. Die befestigte Siedlung ist mit der auf der Anonyme venezianische Seekarte (circa 1450) und auf der Weltkarte von Fra Mauro (1459) an der Unteren Donau als Turm dargestellte Festung *Pecui* bzw. *Pacui* (oder *Pacin*) zu identifizieren. Der Verfasser erwägt die Möglichkeit, dass die frühmittelalterliche Festung auf der Insel mit der bulgarischen Festung Mundraga, die Konstantinos Porphyrogenetos, Leon Grammatikos und Georgios Monachos erwähnen, zu identifizieren sei.

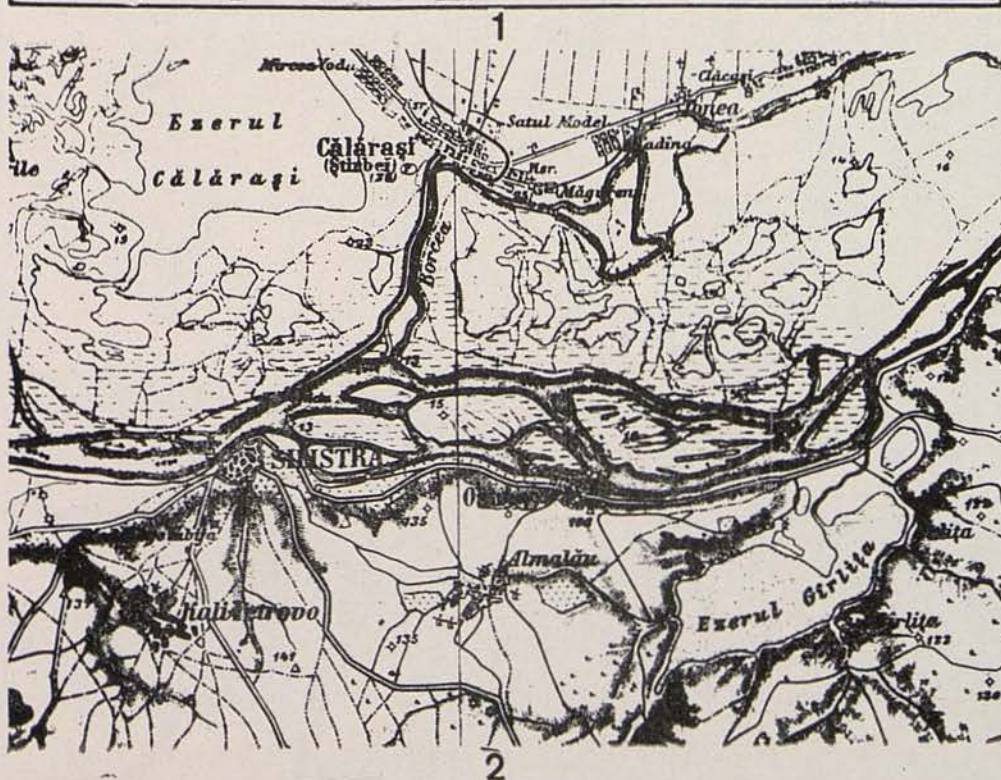
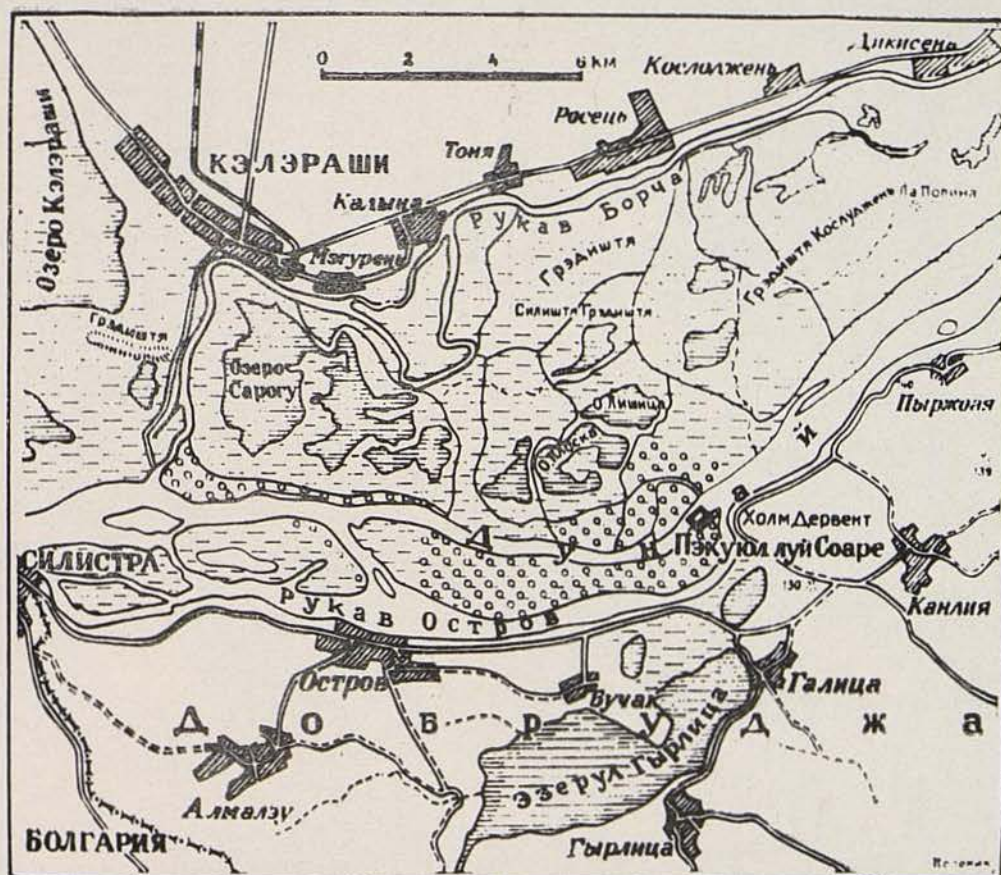
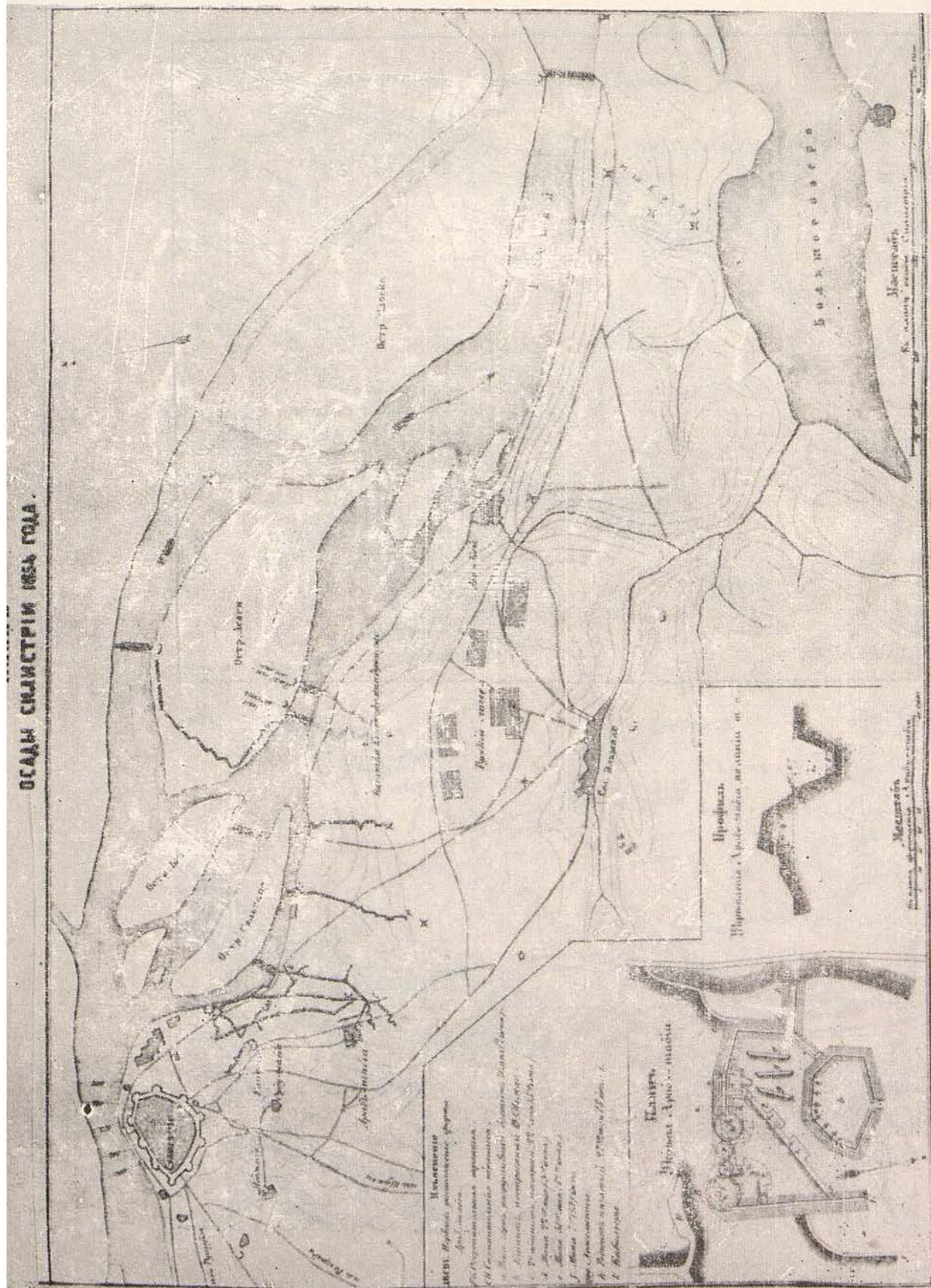

Табл. I. 1 — карта на остров Пăкуул луй Соаре и на околния район (по Полоник и П. Дякону); 2 — карта на дунавските острови източно от Силистра и околния район — отрязък от австрийската военна карта (1882—1940)

ОСАДА СИЛИСТРИ 1854 ГОДА.

Т а б л. II. План на обсадата на Силистра през 1854 г. с дунавските острови източно от града

Т а б л. III. 1 — Анонимна венецианска мореплавателна карта (около 1450 г.); 2 — мапамондулът на Фра Мауро от 1459 г.